

‘જેણે પાપ કર્યું ના એકે તે પથ્થર પ્હેલો ફેંકે!’

સિલાસ પટેલિયા

ગુજરાતી કવિ નિરંજન ભગતનું ‘પથ્થર થર થર ઘૂંજે’ નામનું એક કાવ્ય છે. આ કાવ્યમાં પાપનો સંદર્ભ છે. કાવ્યમાંથી એક કથા સ્ક્રુટ થાય છે. કવિ આ કથા આપણને એવી રીતે કહે છે કે એ આંખ સામે તરવરી રહે છે. સામે જ જાણે એ પ્રસ્તુત થાય છે ને અંતે જતાં, એ કથાનો આપણે એક ભાગ હોવાની આપણને પ્રતીતિ થાય છે. એ પ્રતીતિ આ કાવ્યનો પ્રાણ છે. મર્મ છે. કાવ્યને અને એની કથાને સમજવા માટે કેમેરામેનની કળાને આવો ખપમાં લઈએ:

● પથ્થર થર થર ઘૂંજે!

આ પંક્તિમાં પથ્થર છે. એ ઘૂંજે છે. થરથર ઘૂંજે છે. કેમેરામેનનો કેમેરા એ પથ્થર પર કેન્દ્રિત થાય છે. પથ્થર કંઈ એની ખાતે જ થોડો ઘૂંજે? કંપે? હાથ તો ખોઈએ ને! એટલે હવે આંખ સામે માણસ પ્રત્યક્ષ થાય છે, હરખથી એણે હાથમાં પથ્થર લીધો છે. એ ગુસ્સામાં છે. માટે જ એનો હાથ કંપે છે ને હાથમાંનો પથ્થર પણ ઘૂંજે છે. એ જીવંત ચિત્ર જુઓ આ રહ્યું:

● ‘પથ્થર થર થર ઘૂંજે!

હાથ હરખથી જુઠ્ઠા ને જડ,
પથ્થરની ત્યાં કોણ વેદના બૂઝે?
પથ્થર થરથર ઘૂંજે!’

ભયંકર ગુસ્સામાં છે આ માનવી! હાથ તો જીવંત જ હોય ને! પરંતુ કવિ કહે છે કે ગુસ્સામાં આ માનવી ભાન ભૂલ્યો છે. માટે એના હાથ હાથ નથી રહ્યા! એ જુઠ્ઠા ને જડ થઈ ગયા છે. કેમકે એ સ્વયં જુઠ્ઠો ને જડ થઈ ગયો છે. એના જુઠ્ઠા-જડ હાથની સામે કવિ, જેને આપણે જડ કહીએ છીએ એ પથ્થરને મૂકીને કહે છે કે ‘પથ્થરની ત્યાં કોણ વેદના બૂઝે?...’ હાથને વેદના નથી. પથ્થરને છે. પરંતુ એ કોણ સમજે? આ વિરોધાભાસ સમજવા જેવો છે. પથ્થર ઘૂંજે છે. એને વેદના છે, કેમકે જે હાથમાં એ છે, એ જડ છે ને એને કારણે પથ્થરનો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે, માટે એ થરથર ઘૂંજે છે. આમ કેમ થાય છે એના નિમિત્ત તરફ હવે કેમેરા ઘૂંમે છે ને આ દૃશ્ય સામે કેમેરા મંડાય છે ને દૃશ્ય આપણી આંખ સામે ખડું થાય છે. જુઓ એ દૃશ્ય:

● ‘અનાચાર આચરનારી કો અબળા પર, ભાગોળે, એક ગામના ડાહ્યાજન સૌ ન્યાયનિરાંતે તોળે, આ ‘કુલદાને પથ્થર મારી, મારી નાંખો’ એમ કિલ્લોલે ફૂંજે!’

ગામ, ભાગોળ, અનાચાર આચરનારી અબળા, ગામના ડાહ્યાજન - આટલાં દૃશ્યો! ચાર દૃશ્યોનો દૃશ્યપટ! આરંભે શાંતિ હતી ને માત્ર પથ્થર ઘૂંજતો હતો, અહીં આ દૃશ્યમાં કોલાહલ છે. ‘સૌ’ શબ્દમાં ઘણાં બધાં લોકો એવો અર્થ છે જ. એ બધાજ, આ પાપ આચરનારી અબળાને પથ્થર મારી મારીને, મારી નાંખવા માંગે છે. એમણે ન્યાય તોળ્યો જ છે ને એ ન્યાય મુજબ અબળાનું મોત નક્કી જ છે. એ નક્કી આ લોકોએ જ કર્યું છે, કેમકે એ ‘ડાહ્યાજન’ છે. ‘ન્યાયનિરાંતે તોળે’ છે ને પછી ‘મારી નાંખો... એમ કિલ્લોલ ફૂંજે’ છે. આ પ્રણેય શબ્દોમાં ભારે વ્યંગ છે, રમૂજ પણ છે ને અંતે જતાં જબ્બર ઘા પણ છે, કેમકે જેને એ અનાચાર આચરનારી અબળા કહે છે, એ એમનામાંની જ તો એક છે. એ સર્વપ્રથમ માનવ છે. એણે જે અનાચાર આચર્યો છે એમાં આ લોકોય હિસ્સેદાર છે. એણે જે અનાચાર કર્યો છે એ એકપક્ષીય છે જ નહિ. એ પરસ્પર સંકળાયેલો જ છે, તો પછી આ લોકો શાના ‘ડાહ્યાજન?’ આ લોકો વળી કોણ, જે ‘નિરાંતે ન્યાય તોળે?’ આ લોકો ‘... પથ્થર મારી, મારી નાંખો...’ એમ કહી જ શકે કઈ રીતે? આ પ્રશ્નો અણીયાળા છે ને એની સામે એમનું વર્તન એમને ઉઘાડા પાડે છે!

● ‘ઓલિયો વહી રહ્યો’ તો વાટે.....

હવે કેમેરા સ્થાન બદલે છે. એ લોકો અબળાને ઘેરીને ઊભા છે. ન્યાય તોળ્યો છે, એ વેળા આપણી આંખને કેમેરા દૃશ્ય બતાવે છે. ગામની ભાગોળ, ગામના લોકો, કોલાહલ ને ત્યાંથી એક માનવી પસાર થઈ રહ્યો છે. જુઓ એ દૃશ્ય:

● ‘એક આદમી સાવ ઓલિયો વહી રહ્યો’ તો વાટે, સુણી ચુકાદો ચમક્યો, થંભ્યો, ઉરના કોઈ ઉચાટે, હાથ અને પથ્થર બન્નેને ખોઈ એનું દિલ ધ્યાનથી ઘૂંજે’

આ દૃશ્ય ફ્લક પર એક એવો માનવી આપણને જોવા મળે છે, જે ગામના લોકોના ચુકાદાથી ચમકે છે. થંભી જાય છે. એના હૈયામાં ઉચાટ જન્મે છે. એ જુએ છે અબળાને અને એ જુએ છે હાથને, પથ્થરને, એટલે કે પેલા લોકોને પણ એ જુએ છે. એનું હૈયું અપાર કરુણાથી છલકાઈ જાય છે. એના માટે અબળા અને આ લોકો જુદા જુદા નથી. બંને માટે એનું હૈયું ઘૂંજે છે. આ દૃશ્યની આ પૂબી છે કે એ માનવી આ બધાંથી જુદો છે, જે આ બંનેને ચાહે છે. એ માત્ર

બોયા કરે છે? ત્યાંથી એ ખસી જાય છે? બંનેને દોષ દે છે? ના. એ કંઈક જુદું જ કરે છે - કહે છે. એ દૃશ્ય જુઓ:

● **જેણે પાપ કર્યું ના એકે....**

એની ભૂમિકા જુદી જ છે.

**‘આ દુનિયાના શાણાઓ ના દુનિયાદારી જાણે,
ટોળા પર ત્યાં એમ હસીને બોલ્યો ટેવ પ્રમાણે:’**

**‘જેણે પાપ કર્યું ના એકે
તે પથ્થર પહેલો ફેંકે!’**

આમ બોલતાં એ મક્કમ છે. આ મક્કમતામાં કશીજ સત્તાનો સૂર નથી. એમાં કરુણા જ છે. એ ટોળાને ક્ષામની નજરે જ જુએ છે ને એમને ભીતરમાં ડોકિયું કરવા માટે પ્રેરે છે કે તમે આ શું કરી રહ્યા છો? પાપ તો કોણે નથી કર્યા? જેણે પાપ કર્યું જ ના હોય તે પથ્થર પહેલો ફેંકે. આ પડકાર છે. આ પડકારમાં પણ કરુણા છે કે ભાઈઓ, તમે સર્વ પાપીઓ જ છો તો શા માટે આને હણી રહ્યા છો! આવી મક્કમ ભૂમિકાની તરત ટોળા પર અસર થાય છે. ને બધાંજ વિખેરાઈ જાય છે. છેલ્લું એ દૃશ્ય:

● **‘એકે એકે અલોપ પેલા સજ્જન,**

જ્યારે શું કરવું ના સૂઝે!

**અબળા રહી ને રહ્યો ઓલિયો,
એનું કવિજન ગીત હજુય ગુંજે.’**

આ છેલ્લા દૃશ્યમાં તો એ ઓલિયો અને અબળા જ રહી જાય છે. ટોળું તો ઓલિયાની વાણી સાંભળતાવેંત વિખેરાઈ જાય છે, કેમકે ટોળાને ભાન થાય છે કે આપણેય પાપ તો કર્યા જ છે ને! કાવ્યના આ અંતિમ દૃશ્યમાં, આ બે અગત્યનાં છે, અબળા-જેણે પાપચાર કર્યો છે. એ જાણે પાપનું પ્રતીક બની રહે છે. ઓલિયો - એનો ઉદ્ધારક બની જાય છે, કેમકે એની દખલગીરીથી જ અબળાનો બચાવ થાય છે. ઓલિયો - ટોળાનો પણ તારણહાર છે, કેમકે ટોળાને વાસ્તવિકતા ભણી એ વાળે છે. આ બે જ રહ્યા - ઓલિયો અને અબળા, એને માટે કવિ ગાય છે: ‘... એનું કવિજન ગીત હજુયે ગુંજે.’ આ કવિની ભૂમિકા છે. સમાજ પ્રત્યેનું કવિનું ઉત્તરદાયિત્વ, તે આ! કવિ આ અબળાની અને ઓલિયાની વાત ગુંજે છે ને દુનિયાના લોકોને કહે છે કે સર્વ માનવી પાપી છે, ઓલિયો જ ઉદ્ધારક છે. એ કરુણાસભર છે. આવો અપાર કારુણ્યમૂલક દૃષ્ટિકોણ આ ઓલિયાનો છે. એક અર્થ એવો પણ નીકળે કે આપણે આવા ઓલિયાને અનુસરીએ, ઠેયાને કરુણાથી છલકવું રાખીએ તો અનાચાર આચરનારને, પથ્થર મારી મારીને મારી નાંખવાનું કામ કરતાં અટકીશું. કવિ પણ આ જ શુભસંદેશ આપે છે.

અબળા અને ઓલિયાનો કથા સંદર્ભ ભગવાન ઈસુ સાથે બેડાયેલો છે. કાવ્યમાં કવિએ એ સંદર્ભ ગોપિત રાખ્યો છે. ‘એમ કેમ કર્યું હશે?’ એવો સવાલ થાય. એનો એક અર્થ એ પણ લઈ શકાય કે ‘ઓલિયો’ કહેતાં ‘ભલો માનવી’ એમ આપણા મનમાં બેસે છે, એને કારણે ઓલિયો પણ માનવ છે, જે માનવને ઝટ સમજી શકે છે. માનવ છે માટે વેદના એને માટેય અસહ્ય હોય જ ને છતાં એણે પાપની સામે બલિદાન દીધું. તારણ કર્યું. અબળા કહેતા સર્વ માનવ, એની સાથે છે ઓલિયો! આમ, આ ઓલિયાનું આપણી સાથે

હોવું એ બહુ જ મોટી બાબત છે. સવાલ એટલો જ છે કે આપણે આપણામાં ડોકિયું કરીએ ને કોઈનો વ્યાય ના તોળીએ! જેવું એ ટોળાએ કર્યું એવું ના કરીએ, કેમકે ટોળું એ કોઈ કલ્પનાની નિપજ નથી. આપણે સર્વ એ ટોળાનો જ ભાગ છીએ. એટલું સમજીએ તોય ઘણું છે. આવો અહેસાસ આપણને અબળાથી અલગ પાડતો નથી, એની સાથે જ રાખે છે ને એમાંથી જ અનુકંપા જન્મે છે.

ગુજરાતી કવિ હરિચંદ્ર ભટ્ટની એક રચનાનો સંદર્ભ આની સાથે એકદમ પ્રસ્તુત બની જાય છે. ‘જુડાસને’ એ નામનું કાવ્ય છે. એ કાવ્યના અંત ભાગમાં કવિ, જુડાસ-ચહૂદાને સંબોધીને વાત કરે છે. જુડાસે પ્રભુ ઈસુ સાથે દ્રોહ કર્યો હતો. પરંતુ પછી પસ્તાવો થતાં, એણે પાપનો સ્વીકાર કરીને, જીવનનો અંત આણ્યો હતો. કવિ ગાય છે:

● **‘જાહનવી નયનની વહી હતી
તે ભૂલ્યું જગત, કેમ હું ભૂલું
કંદને પ્રણ ભલે રુઝાય સૌ
ધા ભૂલાય નહિ, જીવને કદી.
દોષ શો દઉં તને, જુડાસને?
દ્રોહી કોણ નથી જીવને થયું?’**

જગત જુડાસને દોષી ગણે છે. અશ્રુપાત કરીને, એણે પસ્તાવો કર્યો હતો, એ કોઈના ધ્યાનમાં જ નથી આવતું. કવિ કહે છે, કવિ જાણે માનવજાત વતી કહે છે કે હું એ ભૂલ્યો નથી. તું જુડાસ પાછો વળ્યો એ વાત અગત્યની છે. તને દોષ નહિ જ દઉં. દ્રોહી તો કોણ નથી? કવિની આ ભૂમિકા અહીં અગત્યની છે. આપણામાં પણ એક જુડાસ-ચહૂદા છે. પણ પળે પળે પાપ આચરીને આપણે દ્રોહ કરીએ જ છીએ. આપણાથી અલગ જુડાસને ગણીને આપણે શું સાબિત કરવાના? જુડાસ દ્રોહી હતો તો આપણે પણ દ્રોહી છીએ જ, અબળા અનાચાર આચરનારી હતી, પાપી હતી, તો આપણે પણ છીએ જ, આ ભાવ અગત્યનો છે. નિરંજન ભગતના કાવ્યને અંતે: ‘... એનું કવિજન ગીત હજુયે ગુંજે’ એવો ભાવ છે. શાનું ગીત? તો એ અબળાની કથાનું! એ ગુંજતા રહીએ... તો હરિચંદ્ર ભટ્ટના કાવ્યના અંતે: ‘દ્રોહી કોણ નથી જીવને થયું?’ પ્રશ્નાર્થ છે. જે માનવજાતને અંતરમાં આંખ ઢાળી જોવા પ્રેરે છે. એ પ્રતીતિ જ અંતે જતાં ભગવાન ભણી વાળે છે. એ પ્રતીતિ થાય ત્યારે અંતરમાં અજવાળું થાય ને એ વેળા હાથમાં પકડેલો પથ્થર થરથર ધૂળે, એ વિચાર માત્રથી કે આ હું શું કરી રહ્યો છું? આમ આરંભની પંક્તિ, અંતે જતાં, જુદા જ અર્થમાં આપણી સામે આવે છે. એની મજા છે. ●

